

Het superkapitalisme

„We zouden de moed moeten hebben om ruimte te scheppen voor een vorm van superkapitalisme. Geen kapitalisme in de zin van uitbuiting en superwinsten. Wel in de zin van vrijheid, ruimte en vooral ondernemerschap” 1). Volgens prof. dr. W. Albeda is dit noodzakelijk om ten volle te kunnen profiteren van de mogelijkheden van de nieuwe technologie. Hij vindt dat we te weinig oog hebben voor de effecten van nieuwe technologieën op het marktmechanisme. De huidige technologische ontwikkeling keert zich af van massafabricage, grote bedrijven en omvangrijke bureaucratieën. De groeiomvangrijke zittingen juist in het ontstaan van talrijke nieuwe, kleine bedrijven. De produktiestructuur wordt veel flexibeler en de traditioneel-hiërarchische verhoudingen worden doorbroken. „Door die veranderende verhoudingen tekent zich voor onze ogen een revolutie af”.

Albeda is niet de enige die grote mogelijkheden voor nieuw kleinschalig ondernemerschap ziet als wordt ingespeeld op de kansen die de informatietechnologie biedt. John Naisbitt beschrijft de overgang van een industriële naar een informatiemaatschappij als een periode waarin het ondernemerschap bloeit. In 1950 ontstonden er in de VS 93.000 nieuwe bedrijfjes per jaar, momenteel zijn dat er 600.000. De miljoenen nieuwe banen die in de afgelopen jaren in de VS zijn gecreëerd zijn vrijwel allemaal bij kleine bedrijfjes gelokaliseerd; bij de 1.000 grootste concerns kwam er geen arbeidsplaats bij. In de industriële samenleving was kapitaal in de handen van weinigen de sleutelfactor in het productieproces, nu is het informatie in de handen van velen 2). In de informatiemaatschappij kan iedereen eenvoudig de markt betreden. Tjerk Huppes spreekt van een „nieuw ambachtelijk elan”: de grootschalige, kapitaalintensieve serieproductie van industriële goederen wordt als belangrijkste bron van welvaart vervangen door kleinschalige, arbeidsintensieve productie van diensten, geheel afgestemd op de wensen van de klant. Dit verandert de aard van het productieproces en de productieorganisatie 3). Het is een transformatie die een grote opleving van het ondernemerschap vereist. Niet alleen in de vorm van nieuwe bedrijven, maar ook binnen reeds bestaande ondernemingen („intrapreneurship”). Norman Macrae ziet de onderneming in de informatiemaatschappij niet meer als een hiërarchisch geleide organisatie, maar als een „confederatie van entrepreneurs”: wie een goed idee heeft moet de kans krijgen dit binnen of buiten het bedrijf aan anderen te verkopen en daar ook zelf de vruchten van te plukken. Het eigen initiatief van de medewerkers moet worden aangemoedigd. Dit activeert capaciteiten die nu vaak onderbenut blijven 4).

De ontwikkelingen in de informatietechnologie worden versterkt door een krachtige sociaal-culturele tendens in de richting van zelfontplooiing, afnemende groepsbinding en individualisering. Deze tendens manifesteert zich op allerlei terreinen, ook buiten de economie. Niet voor niets spreken we van het „iktijdperk”. De consumptie, de arbeidstijd, maatschappelijke rolpatronen, sociale relaties e.d. zijn steeds gevarieerder geworden onder invloed van uiteenlopende individuele wensen en behoeften. Aan de collectiviteit hebben we niet zoveel boodschap meer, behalve wanneer we verwachten dat collectief handelen ons helpt om individuele belangen beter te behartigen. In het economische vlak is het meest voor de hand liggende resultaat van deze ontwikkeling dat er een soort superkapitalisme ontstaat. Geen overheersing van een kleine, kapitaalkrachtige klasse, maar een situatie waarin iedereen die iets te bieden heeft zich op een permanent veranderende markt beweegt. Wat hiervan precies de consequenties zijn voor de economische en sociale organisatie is nog op geen stukken na te zeggen, maar het is wel interessant er enkele gedachten over te formuleren.

In de eerste plaats wat de organisatie van de productie betreft. Het industriële tijdperk werd gekenmerkt door massaproductie. Aan de basis hiervan stonden de schaalvoordelen die konden worden bereikt zolang de gemiddelde kostencurve dalend verliep. Gegeven de kostbare investeringen die nodig waren gold dat hoe meer eenheden er van hetzelfde produkt werden geproduceerd, hoe lager de prijs per stuk kon zijn. De productie en distributie van informatie zijn veel minder kapitaalintensief en de entreebarrières tot de markt zijn veel lager. Het gaat er vooral om dat de juiste informatie op de juiste tijd en de juiste plaats wordt aangeboden. Reactiesnelheid en flexibiliteit zijn doorslaggevend

voor succes op de markt. Behalve de hierboven reeds gesignaleerde tendens in de richting van „intrapreneurship” ligt het voor de hand dat er allerlei losse samenwerkingsverbanden ontstaan: projectorganisaties, werk op free-lance-basis, tijdelijke contracten, variërende arbeidsduur naar gelang van de fluctuaties op de afzetmarkt, snel opkomende en verdwijnende bedrijven; kortom, een veel flexibelere produktiestructuur. Het spreekt vanzelf dat dit aanpassingen in b.v. de sociale en de vestigingswetgeving vereist.

In deze superkapitalistische wereld zijn de traditionele arbeidsverhoudingen achterhaald. Er is eerder sprake van telkens wisselende contracten dan van een geïnstitutionaliseerde hiërarchie. Momenteel worden de arbeidsverhoudingen nog in hoge mate bepaald door de georganiseerde belangen van werkgevers en werknemers die als partijen tegenover elkaar staan. Maar de traditionele tegenstelling tussen arbeid en kapitaal is in de informatiemaatschappij niet erg relevant meer. Voor zover er nog sprake is van werkgevers en werknemers zijn er geen duidelijke uniforme belangen die via centrale belangenbehartiging op een efficiënte manier kunnen worden gecoördineerd. Het ligt voor de hand dat werkgevers- en werknemersorganisaties de dominante positie die zij in het huidige sociaal-economische bestel innemen, dan snel verliezen.

Ook het stelsel van sociale zekerheid zal grote veranderingen ondergaan. Het is nu nog in hoge mate afgestemd op het traditionele beeld van een werknemer die in dienst is van een werkgever. In de informatiemaatschappij is een dergelijke opzet niet langer toereikend. Daar is een flexibeler en meer geïndividualiseerd stelsel nodig. De huidige herziening van het sociale-zekerheidsstelsel bevat wel enkele bescheiden stappen in deze richting, maar terecht wijst Albeda er in het al eerder genoemde interview op dat een nieuw stelsel van sociale zekerheid ook meer afgestemd zou moeten zijn op het veelvuldige vallen en opstaan van kleine bedrijven. Het huidige stelsel werpt op dit punt te veel belemmeringen op en remt daardoor de economische dynamiek. Overigens blijft een sociaal vangnet dat door de overheid wordt gespannen ook in een superkapitalistische wereld onmisbaar.

Een belangrijke vraag is wat het superkapitalisme voor de werkgelegenheid betekent. Ongetwijfeld zal de voortgaande automatisering nog tot een geweldige uitstoot van banen uit sommige traditionele sectoren leiden. De productie van allerlei goederen kan in hoge mate worden gerobotiseerd. Maar anders ontstaat er nieuwe werkgelegenheid. Daarbij hoeven we niet uitsluitend aan „high-tech”-sectoren te denken, want de toegevoegde waarde die bij geautomatiseerde productie ontstaat, kan in beginsel in koopkrachtige vraag naar allerlei vormen van arbeidsintensieve dienstverlening worden omgezet. Wanneer er naast elkaar maatschappelijke behoeften en koopkrachtige vraag bestaan, moet het mogelijk zijn beide op elkaar af te stemmen en aldus werkgelegenheid te scheppen. Dit is slechts een kwestie van maatschappelijke organisatie. Dat maakt het nog niet gemakkelijk, maar er is geen reden om op voorhand aan te nemen dat volledige werkgelegenheid in de informatiemaatschappij vanwege de technische ontwikkeling onbereikbaar zou zijn.

Als de informatietechnologie inderdaad een geweldige verandering van markten teweegbrengt en een wijziging van maatschappelijke instituties vergt, is misschien een vorm van superkapitalisme noodzakelijk om de aanpassing snel en doeltreffend te laten verlopen. Daarmee zullen zeker niet alle bestaande problemen worden opgelost en er zullen waarschijnlijk nieuwe door worden opgeroepen. Maar als er grote economische en maatschappelijke veranderingen op til zijn mag het niet aan moed ontbreken om ruimte te creëren voor initiatief om daarop in te spelen. Voor superkapitalisme dus.

L. van der Geest

1) Prof. dr. W. Albeda in een interview met *Toegepaste Wetenschap*, TNO, augustus 1985, blz. 26-28.

2) John Naisbitt, *Megatrends*, Futura Books, Londen, 1984.

3) Dr. drs. Tjerk Huppes, *Een nieuw ambachtelijk elan*, H.E. Stenfert Kroese B.V., Leiden/Antwerpen, 1985.

4) Norman Macrae, Into intrapreneurial Britain, *The Economist*, 16 februari 1985, blz. 19-26.